

Bielak, Roman

"Raboczije Pietierburga w pierwszej połowie XVIII w.", Lidija Nikołajewna Siemienowna, Leningrad 1974 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 67/4, 674-676

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

formatu, takich jak wymiana handlowa Moskwy z Inflantami, czy stosunki Hanzy z miastami inflanckimi. W referacie znajdujemy też omówienie pierwszej, zresztą nieudanej próby zmonopolizowania przez Narwę handlu moskiewskiego. Miała ona miejsce bezpośrednio po zamknięciu hanzeatyckiego kantoru w Nowogrodzie. Niezależnie od wniosków dotyczących problemów merytorycznych, w komunikacie Kivimjæ zwraca uwagę bardzo dobra orientacja w najnowszej literaturze zarówno z krajów socjalistycznych jak i z Europy zachodniej.

Kończąc te krótkie uwagi można stwierdzić, że lektura kilkunastu przedstawionych w Tartu referatów, dająca szeroką panoramę osiągnięć historyków z trzech krajów nadbałtyckich, będzie ciekawą i pożyteczną dla wielu, zwłaszcza rozpoczynających badania bałtyckie, historyków. Z pewnością zachęci do szerszego spojrzenia na problemy poszczególnych krajów i być może podsunie nowe pomysły i plany badawcze.

Andrzej Klonder

Lidija Nikołajewna Siemienowa, *Raboczije Pietierburga w pierwszej połowie XVIII w.*, Izdatielstwo „Nauka”, Leningrad 1974, s. 215.

Książka niniejsza, oparta na dysertacji doktorskiej pt. „Mastierowyje i rabotnyje ljudi Pietierburga w pierwszej połowie XVIII wieku” mieści się w ramach szerszego problemu, który był i jest nadal żywo dyskutowany w Związku Radzieckim¹. Idzie o zagadnienia periodyzacji historii Rosji, o społeczno-gospodarczy charakter państwa rosyjskiego od XVI do XIX wieku, zaś w końcowym efekcie o rozwój kapitalizmu w tym kraju. Udzielenie definitywnej odpowiedzi na te zagadnienia zależy w dużej mierze od postępu badań nad siłą roboczą w jej różnorodnych aspektach: charakteru, składu ilościowego, struktury socjalnej, roli jaką odegrała w procesie produkcji, kształtowania się jej rynku itp.

Przy badaniu tego problemu historycy radzieccy analizowali dotąd sytuację w poszczególnych branżach przemysłu: na terenie jednego zakładu, zakładów danej branży w jednym mieście, a także całej gałęzi wytwórczości. Po tych analizach podejmowano próby sprecyzowania uogólnień w tej mierze. Faktem jest, że w historiografii radzieckiej większą uwagę zwracano na poszczególne zakłady różnego rodzaju, czy poszczególne gałęzie przemysłu — a więc konkretnie manufaktury i fabryki. Mniej interesowano się kompleksami produkcyjnymi, za jakie poczytywać można poszczególne miasta. W istocie owe zakłady produkcyjne w każdym dużym mieście różniły się zarówno pod względem typu własności jak i sposobu produkcji; różny był też charakter oraz skład socjalny siły roboczej w danych działach wytwórczych. Te różnice dotyczyć musiały również osiemnastowiecznego Petersburga, stąd wpływają trudności badań.

Niezależnie od wspomnianych trudności poprzednicy Siemienowej (tacy jak: Stołpjański, Szapiro, Gejman, Łuppow, Koczina² i inni) w ramach

¹ Wspomnianą dyskusję szeroko omówił B. Zientara w związku z książką N. P. Pawlenki, *Razwitiije metalurgiczeskoj promyszlennosti Rossii w pierwszej połowie XVIII wieku. Promyszlennaja polityka i uprawlenie*, Moskwa 1953. (W kwestii struktury społecznej manufaktur rosyjskich PH XL, 1955, z. 1—2, s. 240—248).

² P. N. Stołpjański, *Żiźń i byt pietierburgskoj fabriki za 210 let jejo suszczestwowanija. 1704—1914 gg.*, Leningrad 1925; A. L. Szapiro, *Krestjanskije otchody i krestjanskij najem w pietrowskoje wremja* [w:] „Uczonyje zapiski Leningradskogo Gosudarstwiennogo Pedagogiczeskogo Instituta im. M. N. Pokrowskiego” t. V., wyp. 1, Leningrad 1940; W. G. Gejman, *Manufakturnaja promyszlennost Pietierburga pietrowskogo wremieni* [w:] *Pietr Wielikij*, Moskwa — Leningrad 1947; *Oczerki istorii Leningrada* t. I, Moskwa — Leningrad 1955, część napisana przez G. E. Koczina, *Naselenie Pietierburga do 60-ch godow XVIII wieku*; S. P. Łuppow, *Istorija stroitelstwa Pietierburga w pierwoj czetwierti XVIII wieku*, Moskwa — Leningrad 1957.

szerszych prac traktujących o przemyśle i budownictwie Petersburga lub siły roboczej całej Rosji w XVII i XVIII wieku, poruszali wiele aspektów związanych z zatrudnieniem w Petersburgu. Analizowano i dokumentowano wyjątkowo szeroko wybrane grupy problemowe dotyczące siły roboczej, inne pomijając czy też zawężając. Wynikało to z faktu brania pod uwagę różnej bazy źródłowej, ze stawiania przez autorów różnych celów i zadań, a także z różnego rozumienia spraw związanych z problematyką siły roboczej.

Książka Siemienowej oprócz wstępu (omawiającego literaturę związaną z tematem i wykorzystane materiały) zawiera trzy rozdziały. Pierwszy zawiera charakterystykę ludności Petersburga, z podziałem jej na różne kategorie i grupy. Według szacunku autorki ogólna liczba ludności tego miasta w pierwszej ćwierci XVIII wieku, wahała się od 30 do 40 tysięcy ludzi (s. 25). W latach trzydziestych szacowana jest na 68 tysięcy ludzi, a w roku 1750 na 98 tysięcy (s. 26).

W rozdziale drugim omówiono kształtowanie się siły roboczej przy budowie Petersburga i w jego manufakturach — zarówno w przedsiębiorstwach budowlanych i produkcyjnych, inspirowanych przez państwo, jak i w prywatnych.

Rozdział trzeci poświęcony jest sytuacji pracujących, ich warunkom pracy, płacy, żywienia, odzieży, warunkom mieszkaniowym, sposobom przyuczania do zawodu. Siemienowa omawia tu także metody walki ze wzrastającym uciskiem fiskalnym i administracyjnym stosowanym przez państwo i właścicieli zakładów w stosunku do mas pracujących. Każda z tych spraw została wyodrębniona w osobny podrozdział.

Z Siemienową, można się zgodzić, że Petersburg do lat trzydziestych XVIII wieku był dość osobliwym — gdy chodzi o siłę roboczą — elementem gospodarki państwa rosyjskiego. Przeważała tu duża manufaktura państwowa o charakterze feudalnym, oparta na przymusowej siły roboczej. W Rosji w latach dwudziestych istniała już acz nie przeważała manufaktura zbliżona do kapitalistycznej, oparta na wolnonajemnej siły roboczej, której rynek stale się rozwijał. Petersburg leżał jednak z dala od tradycyjnych XVII i XVIII wiekowych ośrodków produkcyjnych i znajdował się poza zasięgiem i możliwością szerszego oddziaływania tego rynku. Poza tym większość zakładów Petersburga była ściśle związana własnościowo i produkcyjnie z państwem (głównie z uwagi na potrzeby armii i floty). Wszystkie te czynniki jak też potrzeba dużej ilości ludzi przesądziły o stosowaniu przez państwo siły przymusowej. Wraz ze wzmocnieniem się systemu feudalnego (lata trzydzieste-czterdzieste XVIII wieku), następował w całej Rosji zwrot w kierunku przytwierdzenia siły roboczej do zakładów, nawet tej wysokokwalifikowanej (ukaz z 1736 r.). Potencjalne szanse wprowadzenia siły najemnej upadały całkowicie.

Los kwalifikowanych rodzimych pracowników przesiedlonych do Petersburga był podobny do sytuacji niewykwalifikowanej grupy pracowniczej i całkowicie zależny od zarządzeń państwa. To ostatnie po prostu przytwierdzało ludzi do jednego miejsca (poza chęcią zapewnienia sobie siły roboczej brano pod uwagę problem zasiedlenia Petersburga itp.).

Baza archiwalna pracy objęła akta kilku instytucji szczególnie odpowiedzialnych czy też ściśle związanych z budową miasta i zakładów przemysłowych. Wykorzystano więc w Centralnym Archiwum Historycznym ZSRR akta „kancelarii ot strojenij” — zarządzającej budową miasta, Gabinetu Piotra Wielkiego; uwzględniono zespoły znajdujące się w Archiwum Wojenno-Historycznego Muzeum Artylerii, Wojsk Inżynieryjnych i Łączności (np. akta Głównej Kancelarii Artylerii i Fortyfikacji, Príkazu Artylerii), oraz w Centralnym Archiwum Akt Starych (głównie akta Senatu i Manufaktur-Kollegii).

Materiał ten dotyczy głównie przedsiębiorstw państwowych, gorzej jest ze źródłami działalności zakładów prywatnych. Dokumentacja ich bądź zaginęła, albo w ogóle nie była sporządzana na skutek częstych zmian ich właścicieli. Autorka wyko-

rzystała natomiast akta policyjne oraz „projekty o powinnościach”, objaśniające m.in. kategorie zatrudnionych w Petersburgu, ich położenie materialne itp. Wykorzystała także materiał zawarty w źródłach drukowanych oraz w literaturze zarówno nowej jak i starszej (ta ostatnia posiada w dużej mierze charakter opisowy, zawiera też wyciągi ze źródeł archiwalnych, może więc sama uchodzić niekiedy za źródło). W niektórych wypadkach Siemienowa rezygnowała z własnej kwerendy archiwalnej korzystając się z materiałem zawartym w drukowanych wydawnictwach źródłowych, uznając go nie tylko za reprezentatywny, ale i za wystarczający. Dotyczy to m.in. siły roboczej zatrudnianej przez Admiralicję oraz w Arsenale; ilość danych uzyskanych ze źródeł drukowanych wystarcza do rekonstrukcji badanego problemu.

Pomysł kompleksowego ujęcia w jednej monografii zagadnień dotyczących siły roboczej zatrudnionej w Petersburgu jest ciekawy. W stosunku do dotychczasowych opracowań traktujących — każde oddzielnie o zatrudnieniu w wybranych zakładach czy gałęziach wytwórczości — monografia Siemienowej jest krokiem naprzód w historiografii radzieckiej.

Skądinąd praca ma w znacznym stopniu charakter materiałowy. Autorka zakłada (s. 12), iż badany problem — z racji braków w dotychczasowej literaturze — wymaga dużej wnikliwości i bardzo szczegółowych ustaleń faktograficznych.

Słabszą stroną omawianej pracy jest brak szerszej interpretacji zebranego materiału, także gdy chodzi o porównania ogólnorosyjskie. Również krótkie podsumowania kończące podrozdziały nie wyczerpują możliwości, które zarysowały się przed autorką. Brak również w pracy szerszego omówienia cudzoziemskiej siły roboczej, która w manufakturach ówczesnej Rosji stanowiła trzon pracowników najwyższej kwalifikowanych. O tej sprawie Siemienowa zaledwie wspomina np. pisząc o płacach niektórych cudzoziemskich majstrów okrętowych (s. 128). Wykorzystane źródła drukowane pozwalałyby wyjaśnić te kwestie przynajmniej w odniesieniu do takich działów przemysłu, które posiadając niewielkie tradycje — w XVIII wiecznej Rosji rozwijane były na szeroką skalę (np. przemysł stoczniowy³). Wiele tego typu ustaleń zawiera książka E. Amburgera⁴ o werbunku cudzoziemców na potrzeby gospodarki rosyjskiej, w tym floty i miasta Petersburga. Praca Amburgera oparta na rosyjskich źródłach drukowanych i na materiale znajdującym się w Gemeente-Archiv Amsterdam (Notariatsarchiv), jest w dużej mierze opisem zawierającym dane o składzie ilościowym, osobowym i narodowościowym.

Praca recenzowana warta jest uwagi ze względu na szerokie ujęcie badanego zagadnienia, jak i wykorzystanie wielu materiałów. Będzie też użyteczna przy dalszej analizie i interpretacji złożonej problematyki siły roboczej w feudalizmie; powinna również zachęcić do opracowania tegoż zagadnienia dla późniejszych okresów.

Ze szczegółów natury technicznej odnotujemy, że nie wiadomo, której datacji, w nowym czy starym stylu, autorka używa. W tego rodzaju publikacji użyteczny byłby też indeks rzeczowy i osobowy.

Roman Bielak

Ameryka Północna. Studia, pod red. M. M. Drozdowskiego, PWN, Warszawa 1975, s. 514.

Polska amerykanistyka wzbogaciła się o nową pozycję książkową; składa się na nią dwanaście artykułów, dział recenzji i informacji o pracach naukowych i planach badawczych Zespołu Studiów Północnoamerykańskich IH PAN i Pracowni Ameryki Północnej w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych, ponadto zaś

³ Materiały tego typu można znaleźć w źródłach wykorzystanych szeroko przez autorkę. *Materiały dla historii rosyjskiej floty* cz. I—X, St. Pietierburg 1865—1883.

⁴ E. Amburger, *Die Anwerbung ausländischer Fachkräfte für die Wirtschaft Russlands vom 15. bis ins 19. Jahrhundert*, Wiesbaden 1968.